

ber Magyarországon micsoda és mi lehetne... (Ford. KÓNYI János) Pécs, 1786. 508 lap.
Ökonomisch-physikalisch-statische Bemerkungen über den gegenwertigen Zustand des Landeswesens in Ungarn... Pressburg, 1787. 216 lap.
Declarationes duae coram incl. Comissione regia die 9 et 10 Mai 1792. Factae, atque scholam oeconom. Hely és év n.
An das Ungarische, besonders Protestantische Publicum, detaillirte Erklärung der Ursachen des Entstehens und des Einschlafens des ersten Praktisch- Oekonomischen Industrial-Instituts zu Szarvasch. Hely n. 1798. 63 lap.
Neuer Wiesen-Rektifikations-Plan... Ofen, 1800. Magyarul: *Új módja a rétek igazításának...* Buda, 1801. 39 lap.
Nachricht von dem Anbau und der Benetzung des Lucerner-Klees. Hely és év n.
Tessedik Sámuel önéletírása. (Ford. ZSILINSZKY Mihály) Pest, 1873.
Szarvasi nevezetességek. (Ford. és szerk. NÁDOR Jenő) Bp, 1938.
Tessedik Sámuel válogatott pedagógiai művei. (Szerk. VINCZE László) Bp, 1956.
Tessedik Sámuel kisebb írásai. (Szerk. HANZÓ Lajos) Szarvas, 1960.

Irodalom

CSOMA Zsigmond: *Tézisek Tessedik Sámuel kertészeti megfigyeléseihez és munkásságához.* In: *Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem Lippay János tudományos ülések előadásai.* 1992. 786–788. old
 CSOMA Zsigmond: *Szőlészeti, borászati hagyományok a megújulás és a közösség kötelékében.* (Kapcsolatok, hatások, konfliktusok Dunántúl és Európa

között a 17. század végétől a 20. század elejéig). Debrecen – Bp, 1994–1995.
 FINÁCZY Ernő: *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában.* Bp, 1902
 HANZÓ Lajos: *Tessedik és az európai gazdaságtudomány.* Agrártörténeti Szemle (Továbbiakban: AtSz.) 1961/2. sz.
 KOSÁRY Domokos: *Művelődés a XVIII. században.* Akadémiai Kiadó, Bp, 1980.
 KOVÁCS Gábor: *Tessedik Sámuel és a parasztság.* AtSz. 1961/2. sz.
 MARCZALI Henrik: *Mária Terézia tanügyi reformjai.* Bp, 1882.
 NÁDOR Jenő: *Tessedik Sámuel írásainak címjegyzéke.* AtSz. 1961/2. sz.
 NÁDOR Jenő – KEMÉNY Gábor: *Tessedik Sámuel élete és munkája.* Bp, 1936.
 PENYIGEI Dénes: *Tessedik Sámuel élete és munkássága.* AtSz. 1961/2. sz.
 PENYIGEI Dénes: *Tessedik Sámuel.* AtSz. 1980/8. sz.
 PENYIGEI Dénes: *Tessedik Sámuel.* In: *Agrártörténeti Tanulmányok 9.* Szerk: GUNST Péter – HOFFMANN Tamás, Bp, 1980.
 RAVASZ János: *A magyar nevelés története a feudalizmus és a kapitalizmus korában.* Bp, 1968.
 SZABÓ Miklós: *Tessedik Sámuel élete és munkássága.* MF. 1960/14. sz.
 TAMÁSSY István: *Tessedik Sámuel a pedagógus.* AtSz. 1961/2. sz.
 VINCZE László: *Tessedik Sámuel élete és pedagógiai munkássága.* Pedagógiai Szemle, 1953/4. sz.
 WELLMANN Imre: *Tessedik Sámuel.* Bp, 1954.
 WELLMANN Imre: *Tessedik és a magyar agrárfejlesztés.* AtSz. 1961/2. sz.

Csománé Forgács Emma

Somogyi József közösség-felfogásáról

Furcsa, már-már meghökkentő ellentmondás elé került a pedagógia a legutóbbi évtizedre. Hazánkban a rendszerváltással egyértelműen megbukott a szocializmus mint létező gyakorlat, s úgy tűnik, vele együtt hal el annak fő ideológiai jelszava s eszméje, a közösségiség is. Már a kilencvenes évek elején Báthory Zoltán szavá teszi, hogy tanulóink körében egyre csökken a közösségi érték, erkölcs s tulajdonság ereje. (1) Ez a tendencia a későbbiekben csak erősödik.

Ma ott tartunk, hogy a közösségiség egész társadalmi megítélése pejoratívvá, legalábbis bizonytalanlanná válik. Jobb esetben hallgatunk róla, mások pedig „anakronizmusnak... tekintik” (2) az úgymond közösségi nevelést.

Másrészt viszont tudjuk-valljuk, a közösségiség fogalma, eszméje s erénye mindig s minden pedagógiai elképzelés és gyakorlat középpontjában áll. (3) A pedagógia egyszerűen nem teheti meg, hogy kiiktatja ezt az értéket, célkitűzést foglalatoss-

ságai köréből, éppenséggel minden idegzálával törekednie kell a közösségiség kialakítására, ha hű akar maradni nemes küldetéséhez. A kínzó ellentmondás, amely tehát előáll, a következő: minden pedagógia kulcsszava a közösségiség, ám ennek az elvnek maga a valóság mond ellent. Első pillanatra új dilemma körvonalazódik: a pedagógia vagy ragaszkodik klasszikus ideáljához, a közösségiséghez, de akkor valóság-idegenné válik, vagy megpróbálja rugalmasan követni a valóság legújabb fejleményeit, feladva „szent” küldetését, a közösségre való nevelés ügyét.

Azt hiszem, a mai pedagógia legnagyobb kihívásáról van itt szó. Bizonyára sokat kell majd foglalkoznunk s vitáznunk e dilemmáról. Az alábbiakban a problémakör újabb átgondolásához szeretnék hozzájárulni egy – izgalmasnak tetsző – adalékkal. A méltatlanul elfelejtett s mellőzött magyar gondolkodóhoz, filozófushoz és pedagógiakutatóhoz, *Somogyi József*hez fordulok. Somogyi közösségkonceptiója, bár nem mai keletű, meglepően aktuális üzenettel bír napjaink számára is.

Mivel kevésbé ismert kutatóról van szó, illő – legalább röviden – bemutatni őt. Somogyi József (1898–1948) jórészt a két világháború között alkotó, katolikus gondolkodó, nyugati kultúrkörökben megbecsült, kivételes képességű, munkabírású s jellemű személyiség. *Pauler Ákos* talán legtehetségesebb tanítványa, mintegy húsz önálló könyv, filozófiai és pedagógiai munka szerzője, melyek egy részét ő maga fordítja le német nyelvre. 1945 után több nyugati egyetem is hívja tanítani, ő azonban a szegedi polgári iskolai Tanárképző Főiskola tanszékvezető professzora marad. Őt tudós társaság tagja, rendszeres külföldi előadó, számos nyugati lexikon (német, angol, francia) megemlíti nevét. Egész életművét, világlátását s magatartását jellemzi, hogy mind a fasizmust, mind pedig a bolsevizmust határozottan elutasítja, s távol tartja magát mindennemű szélsőséges megnyilvánulástól. Gazdag és tanulságos életművet hagy hátra, annál inkább fájó, hogy a magyar filozófiai és pedagógiai szakma, a szélesebb szellemi

kultúrközvéleményről már nem is beszélve, úgyszólván a legutóbbi évekig mélységesen hallgat róla. Csak 1998-ban (4) jelennek meg az első komolyabb hivatkozások munkásságára.

Kiindulópontként fogadjuk el, hogy a közösség-fogalom pedagógiai tartalmát s vonatkozását filozófiai beágyazottsággal alapozhatjuk meg. A filozófia mindig mutat érdeklődést a közösség lényege s történeti mozgása iránt. Anélkül, hogy beleboctákoznék itt filozófiatörténeti fejtegetésekbe, csak utalnék arra a tényre, hogy már *Arisztotelész* is foglalkozik e kérdéssel. Szerinte az ember eredendően társas állat, azaz közösségi lény. *Marcus Aurelius* megerősíti: az ember alkotásában első és leglényegesebb a közösségi szellem. De mi maga a közösség? Ha legáltalánosabban kellene megfogalmazni, akkor azt mondhatnánk, nem más az, mint az egyének más egyénekkel, embercsoportokkal folytatott szükségszerű társadalmi anyagcseréje.

S itt kapcsolhatjuk be Somogyi álláspontját. Először félreérthetetlenül leszögezi: „Az ember természettől fogva közös életre, közösségre teremtett lény.” (5) Majd azt írja (ne feledjük, 1939-ben vagyunk), a közösség és az egyén viszonyának problémája mindmáig megoldatlan, s így folytatja: „meg kell őriznünk az értelem elfogulatlan tisztázását, éles kritikai érzékét, és a közhangulat, a divatjelszavak, a tömegizlés felett állva, sub specie aeternitatis kell kutatnunk a problémák mélyén rejlő igazságot. Az önálló gondolkodási képességet és kritikai tisztánlátást pedig legjobban éppen az jellemzi, hogy milyen divatot – nem követünk.” (6) A fenti útmutató alapján könnyen beláthatjuk, a közösség-vizsgálatot elhibázott lépés lenne konjunkturalis szempontoknak alávetni. De azért hadd jegyezzem meg, manapság előállni közösség-kutatással, az némi szellemi bátorságot mégiscsak feltételez.

További fontos felismerése Somogyinak, hogy amikor a közösséget vizsgáljuk, az egyén státuszát is mérlegelnünk kell. Nincs közösség egyének nélkül, viszont az egyének is csak közösségekben létezhet-

nek. Közösség és egyén között sajátlagos korrelatív viszony jön létre. Hogyan próbálja tisztázni ezt a kapcsolatot Somogyi?

Szerzőnk mindenekelőtt a közösség-egyén viszony szélsőséges értelmezéseit utasítja el. Szerinte az utóbbi két évszázad két uralkodó eszmerendszert s gyakorlatot termelt ki: a 19. század a liberalizmust, a 20. pedig a kollektivizmust. Mindkettő elvetendő, mivel a közösség-egyén viszonyt végletes formában értelmezi s valósítja meg. A liberalizmus a „közösséget – veti fel Somogyi – úgyszólván csak az egyének számszerű összegének tartotta, aligha lehet több rendeltetése, mint hogy az egyén teljes szabadságát, függetlenségét biztosítsa.”(7) Ezzel szemben a 20. századi tö-

megmozgalmak körében „százvezres és milliós megszervezett tömegek ellenállhatatlan áradata sodorja magával az egyeseket, dübörgő szavalókórusuk elnyom minden egyéni hangot.”(8) Ebben az örületben az egyén csupán „virtuális lény”, a kollektív célok egyszerű eszközévé degradálódik. Az orosz bolsevizmus képviseli ezt az uniformizált létvilágot, amely „a világtörténelem legvakmerőbb és legkegyetlenebb kísérlete”(9) – fogalmazódik meg Somogyi lesújtó véleménye 1931-ben.

A fentiek tanulságából adódik, hogy – mindkét végletet leküzdve – újfajta szerves kapcsolatot célszerű teremtenünk közösség és egyén között. Új megvilágításba kell helyeznünk magát a közösség és az egyén fogalmait, valamint a közösség-egyén viszony kérdését is.

A közösség, Somogyi felfogásában, nem mesterséges, nem ideiglenes és az egyént nem megnyomorító képződmény, hanem az emberi együttlét alapformája, az egyének valóságos és szerves együvé tartozása: lényegében „a közösségi létfor-

ma... természetes, sőt szükségszerű az ember számára.”(10) A létfeltételek és a javak előteremtése mindig feltételezi a kortársak együttműködését és egymásra hatását, illetőleg az elődök által áthagyományozott anyagi-szellemi tőkét. Még Robinson is azért bírta ki a magányosságot s vált a sziget urává, mert azt a néhány szerzőszámot és a szellemi fölényt az otthoni kultúrközösségéből hozta magával. A közösség még akkor is – virtuálisan – létezik s működik, ha ténylegesen nincs jelen.

Az egyén mást és többet képvisel annál, mintsem hogy ő az adott közösség pusztán tagjaként funkcionáljon. Nem valamilyen tényező, nem az emberi lét sztereotip megsokszorozódása, nem „ugyanannak a bé-

A létfeltételek és a javak előteremtése mindig feltételezi a kortársak együttműködését és egymásra hatását, illetőleg az elődök által áthagyományozott anyagi-szellemi tőkét. Még Robinson is azért bírta ki a magányosságot s vált a sziget urává, mert azt a néhány szerzőszámot és a szellemi fölényt az otthoni kultúrközösségéből hozta magával. A közösség még akkor is – virtuálisan – létezik s működik, ha ténylegesen nincs jelen.

lyegzőnek egyforma lenyomata.” (11) Nem redukálódhat egyfajta számra, mivel az fölöttébb méltatlan s megalázó lenne számára. Somogyi nézetével csak egyetérthetünk, s ez a meggyőződés erősödhet bennünk, ha azokra a szépirodalmi alkotásokra gondolunk, melyek a totalitárius államberendezkedések

egyént megnyomorító hatását leplezik le (Madáchtól kezdve Orwellig).

A közösség-egyén viszonyának kérdése is átértékelődik. Némiképp részletesebben tárgyalva, Somogyi az arisztotelészi koncepciót kívánja vitatni. „Arisztotelész szerint a közösség úgy viszonyul az egyénhez, mint az egész, az élő organizmus annak részeihez, tagjaihoz. Az egész pedig nem pusztán a részek halmaza, hanem természet szerint megelőzi a részt. Ha megsemmisítjük az egész szervezetet, elpusztulnak részei is. Ezért a közösség, Arisztotelésznél konkrétan az állam, is természet szerint előbbre való, mint... az egyes ember. Az élő szervezetben... az egyes szerveknek, sejteknek nincs külön céljuk, nincs önértékük, hanem valamennyien az egész, az

egységes szervezet érdekében vannak, ettől eltekintve semmire sem jók... Az emberi közösségben azonban az egyéneknek öncéljuk, önértékük is van, sőt éppen ezek az öncélú, önálló létezők, míg a közösség, mint ilyen, nem önálló szubsztancia, ...az egyént megilleti a szabadság, az önállóság, amivel az ember élni is tud, de nem tudnának az élő szervezetek egyes részei” (12)

A szövegrészből kiderül, hogy – témánk szempontjából – határozott különbséget kell húznunk az élő organizmus és az emberi társadalom közé. A közösség-egyén viszony kérdése ugyan megfelel az egész-rész sajátos relációjának, ám egy pillanatra sem feledhetjük, a két esetben egészen más, gyökerében különböző létszféráról van szó. Az élő szer-

vezetben az egyes részek (szervek) valóban csak az egész által nyerik el rendeltetésüket, önmagukban nem elegendők még a pusztá létezésükhöz sem. Az egész működésében nyerik el saját funkciójukat, lehetőségüket s jelentőségüket. Egészen más a helyzet a társadalomban. Ott,

hangsúlyozza Somogyi, a „résznek”, vagyis magának az egyes egyének saját önálló akarata, célja, értéke, szabadsága s felelőssége van. Kijelenthetjük például, hogy az egyén olyan változásokat képes előidézni a közösség arculatában, amely magától, tehát az egyén aktív részvétele nélkül soha nem következne be. Ezért a közösség-egyén viszonyban az egyén önálló jelentéssel és jelentőséggel bíró faktorrá válik. Mi több, vonja le végső következtetését Somogyi József, megfordul a viszony: az egyén lesz az abszolútum, az igazodási pont. Az egyén „előbbrevaló, alapvető valóság és magasabb rendeltetésű, felsőbbrendű lény, mint a közösség.” (13)

Jól érzékelhető tehát az új megközelítés lényege: közösség és egyén között szer- ves, bensőséges kapcsolat jön létre, mely-

ben a mozgóerő és az érték átvéődik a társulásról, a közösségről a „másik elemre”, azaz az egyénre.

Somogyi erőfeszítése szimpatikus, okfejtése világos, koncepciója elfogadásra készítő, legalábbis fontos filozófiai és pedagógiai mondanivalót s tanulságot sejtető. Legfőképpen azzal a felismerésével azonosulhatunk, hogy a közösség (és a közösségiség) nem egyenlő az egyéneket bábfüggővé degradáló képződménnyel. Valójában az egyetlen és szükségszerű létfeltételt, mozgásteret jelenti, melyben egyáltalában megmutatkozhat s működhet maga az egyén. S fordítva: az egyén a közösségnek nem pusztá kiszolgálója, változatlan, lemásolható s „kicsérélhető” eleme, hanem utá-

Lássuk, minek kell mindenfajta pedagógiai tevékenység alapjául szolgálnia. Tudniillik annak a felismerése, hogy minél inkább kifejlődik egy adott közösség, benne annál nyilvánvalóbbá válik az egyéni sokszínűség és gazdagság. S fordítva: minél erősebben törnek felszínre az egyéni szükségletek, képességek s értékek, annál teljesebbé és szilárdabbá válnak maguk a közösségek.

nozzhatatlan, mindenképp másától különböző, független s valóságos szubsztancia, egy magasrendű érték, akiért a közösség is „dolgozik”. Más-képpen fogalmazva: közösség és egyén között létrejön egy sajátos szimbiózis. Igazából, azaz lényegét tekintve az egyén a közösségben, a közösség pedig az

egyén(ek)ben mutatkozhat meg.

Milyen filozófiai és pedagógiai tanulságot olvashatunk ki Somogyi álláspontjából? Azt hiszem, nyilvánvaló s magától értetődő, s mégsem elégszer hangsúlyozott a felismerés: sem a közösséget, sem az egyént nem szabad „leírni”, megcsónkítani vagy sanda politikai, ideológiai szempontoknak alárendelni. Inkább próbáljuk e kategóriákat szakszerű (filozófiai és szak-tudományi) s belső vizsgálatoknak alávetni, abban a reményben, hogy újból és újból mélyebb s differenciáltabb összefüggéseket tudjunk kidolgozni azok lényegéről, sajátosságairól, illetőleg a köztük lévő viszony kérdéséről. Ami pedig a pedagógiai következtetés dolgát illeti, lássuk minek kell mindenfajta pedagógiai tevékenység alapjául szolgálnia. Tudniillik annak a fel-

ismerése, hogy minél inkább kifejlődik egy adott közösség, benne annál nyilvánvalóbbá válik az egyéni sokszínűség és gazdagság. S fordítva: minél erősebben törnek felszínre az egyéni szükségletek, képességek s értékek, annál teljesebbé és szilárdabbá válnak maguk a közösségek.

Ha szabad kritikai szempontot is felvetnem Somogyi koncepciójával kapcsolatban, akkor arra hívnám fel a figyelmet, hogy érdemes lenne továbbgondolni a közösség-egyén viszony problematikáját. Csak üdvözölhetjük Somogyi azon törekvését, hogy ragadjuk meg a közösség és az egyén fogalmainak tényleges helyét s értékét. De valójában mit jelent az a bensőséges, szerves kapcsolat, melyet Somogyi és mi is szeretnénk felállítani e két „elem” közé? Somogyi állásfoglalása, mint láttuk, félreérthetetlen: közösség és egyén közül csak az egyik, mégpedig az egyén lesz a magasrendű, önálló s eredendő abszolútum.

Nem kívánok újabb s hosszas fejtegetésbe bocsátkozni, ezért csak kérdezem: ragaszkodunk kell-e mindenáron egy hierarchikus viszony felállításának gondolatához? Tehát egy olyan elképzeléshez, hogy a közösség és az egyén közül mindig csak az egyik „tag” lehet az elsődleges, az abszolút érték. Nem inkább arról van szó, hogy „közösség és egyén” egyetlen entitás két, egymásra utaló, egymást kölcsönösen feltételező s erősítő, egymásba hatoló megnyilvánulási formája? A szerves viszony nem azt jelenti-e, hogy egyenrangú pólusok mozgása történik? Nem állíthatjuk-e, hogy az emberi létezés egyszerre s együtt közösségi és egyéni természetű s megalapozottságú? Közösség és egyén – nem elképzelhető-e, hogy mindkettő egyszerre cél és eszköz lehet?

Ha elfogadnánk „az egyén mint abszolútum” gondolatát, akkor mit kezdenénk például *József Attila* zsolttár-parafázisával: „Hiába fűröszted önmagadban, / Csak másban moshatod meg arcodat.” („Nem én kiáltok’)? Azt hiszem, ha tovább gondoljuk e sorok tartalmát, eljutunk egy újabb, a pedagógia számára ugyancsak fontos felismeréshez: ne önmagunkból, saját érdekeinkből, szükségleteinkből, vágyainkból

s céljainkból építsük kapcsolatainkat, hanem abból, hogy mire van szüksége a másoknak. Még pontosabban fogalmazva: ne magunkból adjunk le valamit a másoknak merő önzetlenségéből és segítőkészségből, hanem arra figyeljünk, mire van valós igénye a másoknak, s mi szolgálja legjobban a másik emberibb életét.

Kiinduló dilemmánk alighanem pontosításra szorul. Csak emlékeztetőül: a kérdés úgy merült fel, hogy a pedagógia vagy ragaszkodik a közösségiség elvéhez, s akkor életidegenné válik, vagy követi a valóság mozgását, akkor meg lemondhat erről az erényről. Nos, talán nem ilyen drámai a helyzet – szerencsére. A közösségiség értékét, a közösségi nevelés „szent” célját, nemes küldetését nem szabad feladnunk, viszont mindenképpen szükséges újragondolnunk s tovább differenciálnunk a közösség fogalmát s lényegét.

Jegyzet

- (1) BÁTHORY Zoltán: *Tanulók, iskolák – különbségek*. Tankönyvkiadó, Bp, 1992. 124. old.
- (2) GÁSPÁR László: *Nevelésemélet*. Okker Kiadó, Bp, 1999. 155. old.
- (3) HORVÁTH Attila: *Elméletek a nevelésről*. Okker Oktatási Iroda, Bp, 1997. 24. old.
- (4) *Somogyi József emlékkönyv*. (Szerk. LACZÓ Katalin – GALGÓCZI Anna) JGYTF Társadalomelméleti Tanszék, Szeged, 1998. 183 old. Továbbá: *A fénomenológiától a nemzeteszéig. Somogyi József életművéről*. (szerk. KARIKÓ Sándor) Gondolat Kiadó, Bp, 1998. 248 old.
- (5) SOMOGYI József: *Az egyén viszonya a közösséghez*. Magyar Kultúra, 1939/11. sz. 332. old.
- (6) SOMOGYI József: *A faj*. Athenaeum Kiadó, Bp, 1940. 9–10. old.
- (7) uo. 331. old.
- (8) uo.
- (9) SOMOGYI József: *A kultúrfejlődés problémája*. Magyar Paedagogia. Különlenyomat, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp, 1931. 9–10. old.
- (10) SOMOGYI József: *A köző*. Athenaeum, 29. k. Bp, 1943. 1. old. Hasonló gondolatot fogalmaz meg egy másik művében: *A nemzeteszé*. Szent István Társulat Kiadása, Bp, 1941. 15. old.
- (11) SOMOGYI József: *Az egyén viszonya a közösséghez*. Magyar Kultúra, 1939/11. sz. 331. old.
- (12) SOMOGYI József: *A köző*. Athenaeum, 29. k. Bp, 1943. 7–8. old.
- (13) SOMOGYI József: *Az egyén viszonya a közösséghez*. Magyar Kultúra, 1939/11. sz. 332. old.

Karikó Sándor